

Slovenský národopis

2

40 - 1992

Na obálke:

1. strana: Detail tureckej miniatúry zo 16. stor. zobrazujúcej dobýjanie Budína.
4. strana: Portrét kráľa Mateja Korvína. Basreliéf z bieleho mramoru. K článku H. Hložkovej Historické ústne tradície ako etnoidentifikačný faktor.

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Czechoslovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk culture, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Contact address: Slovak Academic Press, Ltd.

P. O. B. 57

Nám. Slobody 6

810 05 Bratislava

Czechoslovakia

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Lubica Chorváthová

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Václav Frolec, Emília Horváthová, Václav Hrnčík, Josef Jančář, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

- Hlôšková, Hana: Historické ústne tradície ako etnoidentifikačný faktor 131**
- Stoličná, Rastislava: Niekoľko poznámok o živote židovskej komunity v Bratislave 151**
- Štefániková, Zuzana: Funkcia ľudového odevu v slovenskom ochotníckom divadle 162**
- Urbanová, Viera: The interest in folk culture in the 19th and the beginning of the 20th century seen according to the Czecho-Slovak relations . . 170**

DISKUSIA

- Rozhovor s Dušanom Šimkom 177
- Magocsi, Paul Robert: Karpatskí Rusíni: Súčasný stav a perspektívy v budúcnosti 183
- Haraksi, Ľudovít: Ad marginem príspevku P. R. Magocsiho "Karpatskí Rusíni..." 193
- Mušynka, Mykola: Pohľad z iného zorného uhla 197
- Zičba, A. A.: Niekoľko úvah na tému článku Paula R. Magocsiho "Karpatskí Rusíni..." 200

MATERIÁL Y

- Kaľavský, Michal: Pútne miesta v Zemplíne v 18. storočí 205

ROZHĽADY-SPRÁVY-GLOSY

- K životnému jubileu prof. PhDr. Jána Michálka, CSc. (Lubica Droppová) 215
- Jubileum Michala Markuša (Rastislava Stoličnára) 218
- Milovan Gavazzi 1895-1992 (Ján Podolák) 220
- Výstava "Slováci v Argentíne" (Michal Kaľavský) 222
- Demografický archív (Miroslava Jurzová - Viera Kaľavská) 224

RECENZIE-ANOTÁCIE

- Folklórne žánre-archívy-katalógy (Jadranka Horáková) 229

- Bárkány, E. - Dojč, L.: Židovské náboženské obce na Slovensku (Lubica Chorváthová) 230
- Mroczek, K.: Epitalamium staropolskie (Lubica Chorváthová) 231
- Just, G.: Magische Musik im Märchen (Gabriela Kiliánová) 232
- Magocsi, P. R.: Carpatho-Rusyn Studies 233
- The Carpatho-Rusyn Americans 234
- Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America (Lubica Chorváthová) 234
- Elias, N.-Scotson, J.L.: Etablierte und Aussenseiter (Peter Salner) 235
- Filep, A. - Égető, M.: Történeti néprajzi források a XVIII-XIX. századból (Soňa Švecová) 236
- Takács, P. - Udvari, I.: Szlovák nyelvű paraszti valomások Mária Terézia korából (Michal Kaľavský) 237
- Kaffee im Spiegel europäischer Trinksitten (Monika Kardošová - Katarína Popelková) 238
- Kokot, W.-Bommer, B. C.: Ethnologische Frauenforschung 239
- Holec, R.: Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia 240
- Baumgarten, R. - Stefka, J.: The National Slovak Society 240

CONTENTS

STUDIES

- Hlôšková Hana: Oral historical traditions as a factor of ethnic identification 131**
- Stoličná Rastislava: The Jewish community in Bratislava 151**
- Štefániková Zuzana: Function of folk costumes in Slovak amateur theatre 162**
- Urbanová Viera: The interest in folk culture in the 19th and the beginning of the 20th century seen according to the Czecho-Slovak relations . 170**

DISKUSSION

An interview with Dušan Šimko	177
Magocsi Paul Robert: The Carpathian Rusyns: Present State and Future Perspectives	183
Haraksim Ľudovít: Ad marginem of the paper of P.R. Magocsi "Carpathian Rusyns..."	193
Mušynka Mykola: Another angle of view	197
Zižba Andrzej A.: Several deliberations on topic of the paper of Paul R. Magocsi "Carpathian Rusyns..."	200

MATERIALS

Kaľavský Michal: The pilgrim places in 18th century Zemplín	205
---	-----

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

Life jubilee of Professor Dr. Ján Michálek, CSc. (Ľubica Droppová)	215
Jubilee of Michal Markuš (Rastislava Stoličná)	218
Milovan Gavazzi 1895-1992 (Ján Podolák)	220
Exhibition "The Slovaks living in Argentina" (Michal Kaľavský)	222
Demographical Archives (Miroslava Jurzová -Viera Kaľavská)	224

BOOK REVIEWS - ANNOTATIONS

INHALT

STUDIEN

Hlôšková, Hana: Historische Überlieferungen als Ethnoidentifikationsfaktor	131
Stoličná, Rastislava: Einige Bemerkungen über das Leben der Jüdischen Komunität in Bratislava	151

Štefániková, Zuzana: Funktion der Volkskleidung im slowakischen Laientheater	162
Urbančová, Viera: The interest in folk culture in the 19th and beginning of the 20th century seen according to the Czecho-Slovak relations	170

DISKUSSION

Magocsi, Paul Robert: Karpatenruthene: ihre gegenwärtige Stand und weitere Perspektiven	183
Haraksim, Ľudovít: Ad marginem zum Beitrag von P. R. Magocsi "Karpatenruthene:..."	193
Mušynka, Mykola: Blick aus anderem Gesichtspunkt	200
Zižba, A.A.: Einige Überlegungen zum Thema des Artikels von P. R. Magocsi "Karpatenruthene:..."	200

MATERIALIEN

Kaľavský, Michal: Wallfahrtsorte in Zemplín im 18. Jahrhundert	205
--	-----

RUNDSCHAU-NACHRICHTEN-GLOSSEN

Zum Lebensjubiläum von Prof. PhDr. Ján Michálek, CSc. (Ľubica Droppová)	215
Jubiläum von Michal Markuš (Rastislava Stoličná)	218
Milovan Gavazzi 1895-1992 (Ján Podolák)	220
Ausstellung "Slowaken in Argentinien" (Michal Kaľavský)	222
Demographisches Archiv (Miroslava Jurzová -Viera Kaľavská)	224

REZENSIONEN-ANOTATIONEN

NIEKOĽKO POZNÁMOK O ŽIVOTE ŽIDOVskej KOMUNITY V BRATISLAVE

RASTISLAVA STOLIČNÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Bratislava so svojou výhodnou geografickou polohou sa počas jej dlhej historickej kontinuity stala domovom mnohých etník, židovské nevynímajúc. Prví Židia prišli do tohto priestoru v rámci tzv. druhej židovskej diaspory po tom, ako boli v roku 70. n. l. v povstaní proti Rímu porazení a vyhnaní zo svojej vlasti. Židia boli vojakmi rímskych légii a tie budovali aj v blízkosti Bratislavy hraničné opevnenia Rímskej ríše - Limes romanum. V archeologických nálezoch z týchto období sa našli napr. židovské rituálne svietniky, tzv. menorý.

Prvé písomné zmienky o židovských obchodníkoch na slovenskom území sú z 10. storočia. Do týchto priestorov prichádzala najmä vetva aškenáziovcov, ktorí sa usadzovali aj vo Francúzsku, Nemecku, Rakúsku, v Čechách a na Morave. Je pravdepodobné, že Židia v menších komunitách pôsobili aj na Veľkej Morave. Nie je asi náhoda, že prvá doložená židovská obec na Slovensku bola v Nitre, v jednom z centier tohto štátneho útvaru. Postupne vznikali aj ďalšie obce v Trnave, Novom meste nad Váhom i v Bratislave.¹

V čase upevňovania mladého uhorského štátu za Arpádovcov možno pozorovať prvé obmedzujúce nariadenia pre Židov. Uhorský štát sa budoval striktne na ideológii kresťanstva, a to bolo už niekoľko storočí v otvorenej konfrontácii voči judaizmu. Od 11. storočia sa z písomných prameňov dozvedáme o pomeroch medzi kresťanmi a Židmi v Uhorsku podrobnejšie. Roku 1092 sa v 1. knihe kráľa Ladislava, v 10. kapitole hovorí o tom, že Žid musí oslobodiť svoju kresťanskú ženu a kresťanských otrokov. Ten, kto by ich chcel predávať, bude potrestaný konfiškáciou majetku, ktorý pripadne k

majetkom biskupa. Druhé ustanovenie v tejto knihe hovorí, že keď Žid v nedelu alebo vo sviatok pracuje, za trest sa mu má odobrať nariadenie. Dekréty kráľa Kolomana z roku 1100 stanovili ďalej, že ak sa Žid zaoberá poľnohospodárstvom, môže zamestnávať len nekresťanských otrokov, a ak chce kúpiť zem tak len zem z biskupských majetkov. V ďalšom storočí dekréty kráľa Ondreja II. z roku 1222 zakazovali aby sa Židia mohli stať šľachticmi, nesmeli byť úradníkmi v mincovniach, v solivaroch a pracovať s daňami. Avšak v roku 1231 sa pápež Gregor I. sťažoval, že napriek všetkým zákazom Židia žijú tajne s kresťankami a pracujú v štátnych úradoch.

Napriek všetkým obmedzeniam patrili Židia k prosperujúcim vrstvám obyvateľstva. Preto uhorský kráľ Belo IV. v roku 1239 vymohol od pápy za súhlas, aby príjmy z obchodu Židov v Uhorsku patrili do kráľovskej pokladnice. Židia sa tak dostali priamo pod kráľovskú ochranu, čo nesporne prispelo k ich väčšej bezpečnosti.

K posilneniu židovského elementu na našom území došlo v polovici 13. storočia, keď Belo IV. pozýval nových kolonistov zo západnej Európy najmä z hornonemeckých oblastí a Sliezska. V rámci tejto vlny prišli Židia, ktorí usadzovali najmä na západnom Slovensku: Bratislave, Hlohovci, Pezinku, Trnave. Nesmeli usadiť v banských mestách, aby nemohli konkurovať v tejto oblasti podnikaniu. Tam, kde sa smeli usadiť vytvorili samostatné, vysoko zdaňované komunity, ktoré podliehali kráľovskej pokladnici a nariadeniam.³

Tento príviv pravdepodobne podmienil aj ďalšie sankčné opatrenie z roku 1279, ktorým sa ustanovilo

že každý Žid aj Židovka musí nosiť kruh z červeného plátna, ktorý má mať našitý na ľavej strane vrchného šatstva a kdekofvek ide, mať ho na sebe. Ako dôvod sa uvádzalo, že Židia sa od kresťanov inak rozlíšiť nedajú. Pri nedodržaní tohto predpisu mali kresťania s dotýčanými Židmi obchodovať zakázané.

Prvá písomná správa, ktorá sa týka Židov v Bratislave, je z roku 1291, teda z roku udelenia kráľovských privilégii mestu. Ondrej III. udelil bratislavským Židom isté privilégia za to, že do toho času boli veľmi sužovaní a zároveň im udelil rovnaké práva ako ostatným obyvateľom mesta.⁴ V tom čase Židia obývali ulicu neďaleko dnešného centra mesta, ktorá priliehala k vnútornej strane mestských hradieb. Vtedy sa volala Židovská a zahrňovala v sebe dnešné ulice Nedbálovu, Františkánsku, Zamočnickú a Baštovú. Niektorí Židia žili aj pri Rybnej bráne.⁵ Začiatkom 14. storočia mali v meste aj synagógu, tú však boli nútení po zásahu pápeža Benedikta zbúrať. Vyplýva to z písomného dokladu z roku 1335, v ktorom sa udáva, že Židia krikom v synagóge rušili rád cisterciátov, ktorí sa na to ponosovali priamo u pápeža.

V roku 1371 mesto Bratislava začalo viesť židovskú knihu, ktorá legalizovala tak kresťanských ako aj židovských majiteľov a bola právnym dokladom. V tom istom roku sa upravil aj úzus, ako riešiť spory medzi kresťanmi a Židmi. Pri vzájomnom spore musel Žid prisaháť nasledovne: pri obnosoch nad 10 funtov na tóru, pri menších na prstence, ktoré boli upevnené na dverách synagógy. Pri nerozumeniach, ktoré sa museli súdiť, súdilo sa najskôr pred židovským súdom. Iba ak sa protivníci nedohodli, spor prešiel pred mestský súd. Dá sa povedať, že bratislavské úrady sa v tom čase voči Židom správali demokraticky a rešpektovali interné zvyklosti židovskej obce.⁶

V čase tureckého nebezpečenstva to židovská obec nemala jednoduché. Jej členovia boli nútení platiť mimoriadne židovské dane na úhradu vojenských výdavkov i na obranné práce. Panovník si ich v čase nebezpečenstva chcel nakloniť a roku 1520 ich výnosom oslobodil od povinného nosenia židovského kabáta s kapucňou. Po prehratej moháčskej bitke roku 1526 veľa Židov zo strachu z Bratislavy utieklo do rakúskeho Hainburgu. Za túto zradu boli potrestaní tým, že sa podľa výnosu kráľovnej Márie, vdovy po Ľudovítovi Jagelenskom, nesmeli do mesta vrátiť.

Snaha vrátiť sa do Bratislavy bola úspešná až po 73 rokoch. V roku 1599 Židom povolili bývať v oblasti Podhradia. Pod ochranu ich zobrali hradní páni Pálffyovci, za čo im Židia platili dvojnásobné dane:

daň za ochranu a tolerančnú daň. Dovolili im usadiť sa na pozemku, ktorý nepatril mestu, ale hradu. Medzi obyvateľmi, ktorí tu vtedy žili, pramene uvádzajú profesie: fľašiarov, klobučníkov, murárov, viazačov, klinčiarov, farbiarov hodvábu, obuvníkov a obchodníkov. Spočiatku Židia žili na Podhradí rozptýlene, netvorili homogénne spoločenstvo. Židovské obyvateľstvo sa usadilo najmä na východnej časti Podhradia, pod mestskými hradbami a živilo sa najmä obchodom. Táto časť sa nazývala Schlossberg a tvorili ju zhruba dnešné ulice: Zamočká, Židovská, Beblavého, Kapucínska. Ojedinele sa usadzovali aj v južnej časti Podhradia, zvanom Zuckermandel, ktoré dnes tvoria ulice Podhradská, Vydrica, Rybné námestie. V roku 1618 bola už Židovská ulica strážená a na noc sa zamykala železnými mrežami.⁷

Asi od polovice 17. storočia možno zaznamenať na Slovensku ďalší prílív Židov. Bol súčasťou mohutnej imigračnej vlny do Uhorska po vyhnaní Turkov. Oblasť, ktoré boli od nich oslobodené, priťahovali osadníkov rôznych etnických a náboženských skupín, pretože panovníci sa snažili rýchlo doosídľovať svoje územie. Do Bratislavy prišli Židia najmä z Moravy, odkiaľ utekali pred následkami tridsaťročnej vojny a z Viedne a Dolného Rakúska, odkiaľ boli vyhnaní roku 1670.⁸

Komunita Židov sa v Bratislave rozrastala a 1.1. 1719 dostali podhradskí Židia už výsady, podľa ktorých si mohli voliť vlastnú samosprávu pod vedením rabína. Tá ďalej pozostávala z 2 juristov, adjunkta, 4 prísediacich, účtovníka a 2 prísazných. Spory sa riešili vo vlastnej kompetencii. Bol založený židovský cintorín. Súpis majiteľov domov z roku 1726 dokumentuje, že na východnej strane vrchu bolo vtedy už židovské osídlenie v prevahe. V roku 1781 bola Židovská ulica vydláždená. Podľa prvého sčítania ľudu v Uhorsku bolo na bratislavskom Podhradí v roku 1785: 239 domov a žilo tam 264 mešťanov a 1677 Židov. Z údajov vyplýva, že ani v tomto čase nebola táto lokalita čisto židovská. Žilo tu aj veľa kresťanov, najmä slovenských obyvateľov, ktorí tiež ťažili z tolerančných výsad Podhradia. V mikulášskom kostolíku sa mohli slúžiť omše v slovenskom jazyku.⁹

Narastajúca tolerancia 2. polovice 18. storočia sa výrazne dotkla nielen židovskej, ale aj ostatných nekatolíckych komunít. Po vydaní Tolerančného patentu v roku 1781 smeli Židia, ako aj protestanti, stavať kamenné modlitebne, ktoré postupne nahradili dovtedy povolené drevené stavby. V roku 1784 bola síce vyrúbená tzv. tolerančná daň za synagógu, cintorín a obchodovanie, ale boli zrušené znaky na

odev Židov, ktorých nosenie bolo povinné viac ako päť storočí. Za Leopolda II. sa Židom umožnilo aj štúdium na univerzitách, konkrétne štúdium medicíny a práva. Tieto úľavy prispeli k ďalším migračným vlnám, tentoraz nielen do miest, ale aj na vidiek.¹⁰

Konsolidácia židovských komunít na západnom Slovensku, aj v Bratislave, skončila koncom 18. storočia. Vtedy sa židovská migrácia relatívne zastavila. Tu usadené židovské komunity mali zväčša spoločný pôvod, spoločný jazyk - jidiš, rovnaké výchovné metódy a životný štýl.

Devätnáste storočie možno považovať za obdobie najväčšieho rozmachu židovstva v celej západnej a strednej Európe. Industrializácia, vzostup meštianstva a idej osvietenstva, to všetko tvorilo prostredie, v ktorom sa Židom otvorili možnosti občianskej emancipácie. Začali byť iniciatívni v odboroch, ktoré im doposiaľ neboli prístupné a židovské spoločenstvá sa začali sekularizovať. Zanikli getá a objavili sa židovskí bankári, priemyselnci, významní predstavitelia vedy a nových filozofických smerov.¹¹ Aj v Uhorsku od roku 1840 platil zákon o rovnoprávnosti Židov, ktorým sa povoľovalo usadzovať sa okrem bankských miest kdekoľvek, vykonávať živnosť, vlastniť výrobné podniky, navštevovať kresťanské školy. Židia museli prijať občianske mená a viesť vlastné matriky. Práve v 19. storočí Židia najviac asimilovali s národmi, medzi ktorými žili, pričom si udržali svoje náboženské princípy. V Uhorsku z tohto hľadiska došlo ku kurióznjej situácii. Tu bol uznávaný len uhorský národ a ostatným národom boli priznané maximálne práva národnostné. Keďže Židia nežiadali uznanie za národ, ale stačila im sloboda náboženského vyznania, nedostali sa do sporu s mocenskými štruktúrami monarchie. Naopak, v roku 1867, krátko po rakúsko-uhorskom vyrovaní, boli v Uhorsku Židia úplne občiansky zrovnoprávnení. Iste to nebol akýsi filosemitský postoj, skôr to bolo reálne zhodnotenie hospodárskej situácie. Moderný ekonomický život sa nedal stavať na časti obyvateľstva, ktorá by bola ostrakizovaná a zbavená občianskych práv.¹²

V 19. storočí dosiahla najväčší rozmach aj židovská obec v Bratislave. V rokoch 1806-1839 tu pôsobil ako hlavný rabín Moše Schreiber - Chatam Sofer, ktorý bol súčasne považovaný za veľkého učenca doby. Založil rabínsku školu - ješivu, ktorá bola uznávaná na celom svete. Židia preto nazývali Bratislavu uhorským Jeruzalemom. Na tradíciu Chatama Sofera úspešne nadviazali jeho potomkovia, syn a dvaja vnuci, ktorí pôsobili ako rabíni až do roku 1938. Toto obdobie možno označiť za zlatý vek bratislavského židovstva.

Na Slovensku i v Bratislave sa Židia hlásili najmä k prúdu ortodoxného náboženstva. Koncom 19. storočia sa začalo presadzovať aj reformované alebo kongresové náboženstvo, tzv. neológne, ktoré sa vydělilo v roku 1868 na budapeštianskom kongrese. Rozdiely sa týkali najmä náboženských praktík. V ortodoxných kostoloch sú ženy a muži osobitne, v reformovaných spolu. Ortodoxná bohoslužba sa vedie v hebrejskom jazyku, reformovaná pripúšťa iný jazyk, zrozumiteľný poslucháčom. Reformovaní zaviedli v kostole hru na organ a zľavili z mnohých prísnych zákazov a príkazov ohľadom stravy, obliekania a pod. Ortodoxní rabíni odmietali iné ako náboženské vzdelanie, reformovaní mávali zvyčajne aj vzdelanie univerzitné. Na Slovensku tvoril neologický smer medzi Židmi asi 10-12 %. V Bratislave vzniklo reformované náboženstvo v roku 1872, pričom väčšina bratislavských Židov ostala verná ortodoxii, na čele ktorej stáli potomkovia Chatama Sofera.

V polovici 19. storočia začala bratislavská ortodoxná cirkev budovať tzv. Grosse Synagoge na Zámočkej ulici. Dala ju postaviť na mieste staršej synagógy, ktorá bola na pláne mesta už v roku 1765 a bola zrejme drevená. Staviteľom Veľkej synagógy bol významný bratislavský architekt Ignác Feigler autor celých komplexov budov, napr. štátne nemocnice, budovy Slovenskej národnej rady Feigler, kresťan, zvládol úlohu k spokojnosti užívateľov. Budova bola v miešanom islamsko-maurskom slohu. Synagóga bola daná do užívania 10.9.1864 a bola najdominantnejšou budovou Zámočkej ulice. Jej interiéromal dve poschodia ženských galérií. Synagóga bola viacnásobne poškodená a v roku 1961 definitívne zbúraná.

Do užívania bola 18.8.1895 daná aj synagóga neológov - Die Israelische Religionsgemeinde Kongressgemeinde, ktorá bola dielom bratislavského architekta Dionýza Milcha. Bola postavená v maurskom slohu s romantickými prvkami, jedno poschodová s dvoma nárožnými vežami s guľatými kopulami. Podľa mnohých išlo o jednu z najkrajších synagóg na Slovensku. Celá fasáda bola zo žltých glazovaných tehál, preložených pásmi z červených tehál. V tejto synagóge bol ako novinka na prvom poschodí organ. Stála na nároží Dlhej a Židovskej ulice v susedstve monumentálneho Dómu sväteho Martina. Vedľa jeho mohutnosti a gotickej prísnosti pôsobila ako orientálny šperk a zapadala do prostredia aj rozmermi. Nebola dominantou, ovládala však bezprostredné okolie. V susedstve dómu bola a symbolom stáročného tolerantného spoluzitia kresťanov a Židov v Bratislave. Žiaľ, aj táto synagóga

musela ustúpiť výstavbe problematického mostu NP, a to napriek mnohým protestom verejnosti a chránárov. Bola zbúraná roku 1967.

Jedinou židovskou modlitebňou, ktorá sa zachovala a slúži svojim účelom dodnes, je kostol na Leydukovej ulici, tzv. Filialtempel, ktorý bol postavený až v 20. storočí.

Okrem veľkých synagóg jestvovali aj menšie modlitebne - Bethaus v samostatných budovách, väčša však boli zriadené v obytnom dome a Betlokal akési modlitebné izby alebo kaplnky. Ich funkcia bola rovanaká, líšili sa len architektonickým stvárnením a veľkosťou. Každá modlitebňa musela mať chránku na tóru, čítač pult a oddelený priestor pre mužov a ženy. Modlitebňa ortodoxnej židovskej sekty hasidov bola napr. v Zsigrayovej kúrii. Malú "synagógu" mali doma aj bohatšie rodiny, napr. rodina teinerovcov na Ventúrskej ulici.

Židovská komunita budovala svoju identitu na náboženskom princípe. Prispôsobila tomu aj systém zdelávania členov. V Bratislave bola päťročná základná škola pre chlapcov a osobitne pre dievčatá. Ťa ne navdžovali trojročné meštianske školy pre chlapcov a pre dievčatá. Vyučovalo sa na nich najmä o nemecky. Okrem toho tu fungovali aj školy náboženského zamerania. Talmudistická škola zabezpečovala vzdelanie pre chlapcov celých 8 - 10 rokov. Bola tu prípravná rabínska škola a sedemročná verejná rabínska škola. Na týchto školách študovali chlapci z celého Slovenska, mnohí aj z Moravy a z Maďarska. Okrem toho fungovali aj akési talmudisticko-vedecké školy, ktoré sprostredkovali vyššie náboženské vzdelanie dospelým. Tieto ustanovizne fungovali večer alebo ráno, prípadne v sobotu dopoludnia, pod vedením absolventov rabínskej školy.¹³

Podrobnejších údajov o živote bratislavskej židovskej obce niet. Archív obce zhorel vo veľkom požari roku 1881. Na konci 19. storočia mala Bratislava asi 60 000 obyvateľov, z čoho tvorili Židia 0 %.

Pri prvom sčítaní ľudu v novovzniknutej ČSR žilo na území Slovenska 2 998 266 ľudí. Z nich sa k židovskému náboženstvu hlásilo 135 891 ľudí, čo bolo 4,5 % obyvateľstva a k židovskej národnosti 70 022, čo bolo 2,3 % obyvateľstva. V hlavnom nese Bratislave žilo 10 973 ľudí židovského náboženstva, čo bolo 8,08 % všetkých židovských obyvateľov Slovenska. Tieto čísla ukazujú, že Slovensko nemalo rovnaký vývin ako západná Európa, kde väčšina Židov žila v najväčších mestách a boli typickým mestským elementom. Slovensko ako prevažne agrárna krajina vytváralo v menších lokalitách pre

židovské obyvateľstvo ľahšie možnosti vybudovať si existenciu a udržať sa. V Bratislave teda nedošlo k enormnej koncentrácii židovského spoločenstva.

Oficiálna štatistika v roku 1921 uverejnila aj socioprofesionálne zastúpenie obyvateľstva podľa národností. Vyplýva z nej, že v Bratislave bola zamestnaná len polovica Židov v produktívnom veku a z nich najviac ľudí pracovalo v obchode a finančníctve, ďalej vo výrobe a priemysle, najmenej v službách a v armáde. Takmer 50 % Židov patrilo do sociálnej skupiny samostatne hospodáriaci a nájomca, 30 % patrilo do kategórie robotníka alebo učeň, asi 18 % Židov pracovalo ako úradníci.

Na novozaloženej univerzite Komenského v Bratislave študovalo v školskom roku 1921/22 na lekárskej fakulte 61 % Židov, na právnickej 5 % a na filozofickej 2 %. Ako vidno, najmä v odbore lekárstva, kde malo židovské spoločenstvo tradíciu, malo náskok pred ostatnými národnosťami. Ten sa však postupne počas 1. ČSR znižoval a v roku 1927/8 už prevažovali slovenskí a českí študenti aj na lekárskej fakulte. Tento fakt však vysvetľuje skutočnosť, že v 20. rokoch mali Židia v Bratislave najmenšiu úmrtnosť a najväčšie percento narodených detí. Bolo to zjavne podmienené vysokou úrovňou lekárskej starostlivosti a úlohu tu iste hrala aj nízka zamestnanosť židovských žien.¹⁴ Židovská obec v Bratislave mala útulok pre chorých už v 19. storočí a za 1. ČSR si vybudovala aj modernú židovskú nemocnicu na Šulekovej ulici. Okrem nemocnice obec spravovala aj starobinec, detskú škôlku a chlapčenský sirotinec. Obec riadila aj kuchyňu, menzu pre rabínsku školu, rôzne druhy pomoci pre chorých ľudí, ľudí v čase núdze a viaceré charitatívne spolky. Úroveň sociálno-zdravotnej starostlivosti bola v bratislavskej židovskej obci veľmi vysoká.

Židovská komunita nežila izolovane, uzavretá do seba. Okrem pracovných kontaktov v rámci zamestnania existovali ďalšie formy stykov nežidovského a židovského obyvateľstva Bratislavy. Na zásobovaní židovských obchodov sa podieľali mnohí dodávatelia, a keďže chceli uspieť, podriadili sa aj dozoru z rabinátu, ktorý kontroloval spôsob výroby niektorých potravín, aby boli *kóšer*. V piatok pred šábesom išli v židovskej štvrti dobre na odbyt rôzne potraviny, najmä ryby, ktoré podobne ako šólet z fazule patrili k tradičným šábesovým jedlám. Ryby sem privážali napr. z Devínskej Novej Vsi.

Istá forma spolupráce a solidarity vyplývala aj z prísnych židovských predpisov, ktoré zakazovali Židom pracovať počas šábesu a počas niektorých sviatkov. Za prácu sa považovali aj zdanlivé maličkosti, ako napr. zažatie svetla, podkúrenie v

peci, zapálenie plynu v sporáku na zohriatie jedla. Bývalo samozrejmosťou, že na požiadanie kresťan svojmu židovskému susedovi tieto úkony urobil. Židovské rodiny, ktoré si to mohli dovoliť, zamestnávali z týchto dôvodov kresťanskú služku.

Vzájomné kontakty nemali len účelový charakter. Židia sa aktívne zapojili aj do rôznych foriem spoločenského života, najmä v 20. rokoch, keď v Bratislave prepukla spolková horúčka a narastal počet spolkov a združení na princípe národnostnom i záujmovom. Založili si napr. športové kluby Makka-bea a Barkochba. Vefa Židov však športovalo aj v iných kluboch. Veľmi aktívne si počínal aj ženský spolok Yico, zameraný najmä na charitatívnu činnosť.¹⁵

V období 30. rokov došlo v židovskej komunite k ďalšej polarizácii názorov, najmä v ideovom nazeraní na úlohu Židov v spoločnosti. Roku 1896 vyšla práca Theodora Herzla Židovský štát, v ktorej sa hovorilo, že by Židia nemali hrať úlohu tzv. domácich Židov, ale mali by sa národne uvedomiť s perspektívnym vybudovaním vlastného štátu. Idea sionizmu začala prenikať postupne aj na Slovensko a podchytila najmä mládež a veľkú časť inteligencie. Jedným z aktívnych činiteľov bol spolok Mizrachy, ktorý sídlil na Kapucínskej 3. Schádzala sa tam pobožná, avšak nie fanatická mládež. Spolok smeroval k myšlienkam sionizmu. Radikálnejšie bol zameraný spolok, ktorého ideou bolo budovanie spoločnosti na princípe socializmu. /Dnes sa tieto myšlienky realizujú v kibucoch v Izraeli./ Mládež robila spoločné výlety, športovala a v lete chodila kolektívne pomáhať na gazdovsktvá pri žatve. Učili sa obrábať zem, aby boli pripravení pracovať v novej vlasti. Na rozdiel od Mizrachy, kde sa schádzali chlapci a dievčatá zvlášť, v Šómeri boli mladí spolu, čo bolo v židovskej obci čosi nezvyčajné. Takmer v každej rodine bola aj modrá pokladnička, do ktorej sa odkladali peniaze na pomoc Židom v Palestíne, na odkúpenie zeme, na nákup šatstva a pod.

Je zaujímavé, že najväčšmi sa budovaniu židovského štátu bránili ortodoxní Židia, najviac spätí s náboženstvom. Odmietali židovský štát, odmietali asimilovať. Pre nich bolo jediným kódexom dodržiavanie náboženských predpisov a čakanie na príchod Mesiaša. Deti z týchto rodín chodievali zvyčajne každú sobotu do agudy, kde im rabín vysvetľoval význam a dejiny náboženstva.

Popri týchto tendenciách silneli za 1. ČSR najmä medzi inteligenciou aj hlasy volajúce po asimilácii Židov so slovenským národom. Vznikol zväz slovenských Židov, ktorého oficiálnym programom bola asimilácia so Slovákmi. V Bratislave sa tento

prúd židovstva sústreďoval najmä okolo MUDr. Rotha, ženského lekára, ktorý pochádzal zo stredného Slovenska, kde táto myšlienka bola medzi Židmi veľmi silná.

Židovská komunita v Bratislave na pohľad zvonka mohla vytvárať obraz akejsi homogénnosti. Jej členovia však veľmi presne odrážali jej vnútorné prúdy a štruktúry. Boli tu rodiny, ktoré sa striktné pridŕžali ortodoxného náboženstva a vyhýbali sa akýmkoľvek zmenám. Boli tu rodiny neológne, s modernejším náboženským zmysľaním, často naklonené buď k myšlienkam sionizmu alebo asimilácie so slovenským národom. Výstižne sa o tom vyjadrila jedna informátorka: "Bolo nás sedem detí a každý z nás chodil do iného spolku. Večer, doma sme si vymieňali niekedy až príliš búrlivo svoje názory. A pritom sme patrili k najortodoxnejším židovským rodinám v Bratislave."

Bratislavská židovská komunita bola samozrejme štrukturovaná aj sociálne. Žili tu rodiny bohaté i chudobné, rodiny, ktoré mali výstavné domy, i rodiny, tiesniace sa v malých prenajatých bytľkoch. Zámožné židovské rodiny patrili k bratislavskej honorácii. Každý Bratislavčan vedel, kto je Halmoš a že predáva galantériu, že u Wertheima kúpi kvalitné látky, u Steinera konfekciu, u Forheima koberce, u Taussiga a Schmeterlinga odevy, u Hausera sa obliekajú páni, u Steinera sa dajú kúpiť skvelé knihy a tak podobne.

Boli to generácie židovských obchodníkov, podnikateľov, lekárov, advokátov, i obyčajných ľudí, ktorí patrili k Bratislave rovnako, ako generácie nemeckých, maďarských a slovenských rodín. Bratislava by nebola Bratislavou, keby nemala Židovskú ulicu, synagógy, židovský cintorín a ľudí, ktorí boli s nimi spojení osudom a životom po niekoľko storočí.

Prvá ČSR, štát s pluralitnou parlamentnou demokraciou, ktorý zaručoval občianske práva, bol pozitívnym obdobím aj pre židovskú komunitu. Nedá sa sice povedať, že by úplne vymizol latentný kresťanský antisemitizmus, avšak vzťahy Židov a ostatných kresťanov boli veľmi tolerantné. Bratislava, aj ostatné mestá sa intenzívne slovakizovali, takže výčitky voči Židom nadobúdali iný charakter. V dobovej tlači sa môžeme dočítať, že Židia nemajú vzťah k republike, pretože hovoria po nemecky alebo po maďarsky, a nie po slovensky. Kládlo sa im za vinu, že kvôli nim majú mestá neslovenský charakter, ako aj to, že tých, čo sa nehľasia k židovskej národnosti, treba hľadať v tábore Maďarov alebo Nemcov. Židia sa bránili argumentom, že staršia generácia nemala možnosť naučiť sa po slovensky a mladšia už po slovensky hovorí. Fundovane sa k tomuto problému vyjadril A. M. v článku Slovenská kultúra a židovstvo.

keď povedal: "Prerastanie židovskej kultúry k slovenskej kultúre naráža na určité prekážky. Jedna z nich je židovská mentalita. Jadro židovstva totiž prevzalo kultúru mestskú, kdežto prameň slovenskej kultúry tkvie v slovenskom ľude..."¹⁶

Po vyhlásení autonómie Slovenska na jeseň 1938 útoky voči Židom nadobudli vyslovene antisemitský a existenčný charakter. V tlači týchto dní si mohol čitateľ prečítať napríklad: "Židia boli vždy nepriatelia slovenského ľudu, len veľmi málo bolo výnimiek. Treba začať regulovať príliv židov do rozličných povolání. Je nutný numerus clausus, aby živel slovenský mohol ľahšie rozvinúť svoje schopnosti a židia odkázaní do správnych medzí. Zhruba 88 000 Židov treba vyexpedovať z teplých miest kšeftárskych, lekárskejších, pravotárskejších a ponúknuť im prácu na zdravom povetrí. Postupne treba takto regulovať činnosť židov v rozličných povolaniach. Bude to aj v ich prospech, nebudú tak provokačne nápadní..."¹⁷ V novembri došlo aj v Bratislave k vybjánaniu výkladných skríň židovských obchodov a k rabovaniu. Obranou voči útokom bolo rozhodnutie mnohých Židov dať sa pokrstiť. Noviny z konca novembra 1938 uvádzajú, že asi 1500 židovských obyvateľov Bratislavy prejavilo prianie vstúpiť do rímskokatolíckej cirkvi, aj správu, že evanjelická cirkev sa uzniesla, že nijakých ďalších Židov nebude do cirkvi prijímať. Je zrejmé, že evanjelická cirkev konala pod tlakom, aby chránila svoje aj tak dosť ohrozené postavenie. Avšak v januári 1939 možno už čítať: "Ani cirkev nie je proti zásadnému riešeniu židovskej otázky, ba je to i jej záujem, aby to ona riešila a to čím skôr. Nijako jej nemôže byť ľahostajné, keď židovské živly ohrozujú hmotne a mravne jej veriacich..."¹⁸

Pred "konečným riešením židovskej otázky", ktorým bolo Hitlerom vyhubené takmer celé európske židovstvo, stihlo zo Slovenska odísť asi 10 000 Židov. Niektorí sa zachránili vďaka tomu, že ich schovávali známi, ale často aj celkom neznámi ľudia. Napriek tomu sa po vojne vrátili domov nemnohí.

V rámci politickej emigrácie po februári 1948 odišli z Bratislavy i zo Slovenska ďalší Židia najmä do Palestíny a do USA. Potom nasledovali 50. roky s politickými procesmi, v ktorých pod zámienkou boja proti sionizmu a imperializmu bolo odsúdených veľa ľudí židovského pôvodu.

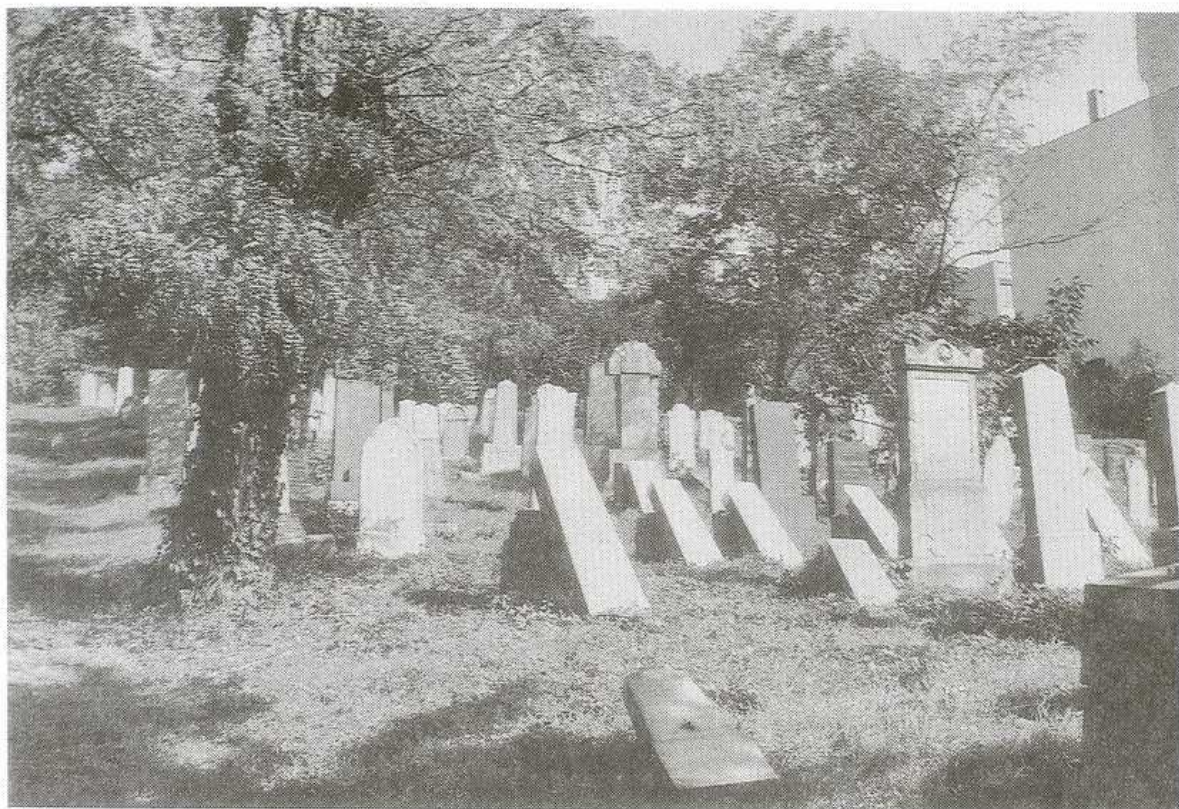
V tom čase sa Židia a ich kultúra začali postupne zo života Bratislavy a z povedomia občanov vytrácať. Mnohí ľudia vedome pretrhli putá so židovstvom, iní sa utiahli do súkromia a snažili sa utajiť svoj pôvod a vieru. Prispela k tomu nielen skúsenosť z vojny, ale

aj vtedajšia politika komunistov, ktorá bola silne anti-semitská. Dôsledky niesli nielen ľudia, ale aj kultúra. Synagógy na Zámockej a Židovskej ulici boli premenené na sklady a neskôr asanované. Do domov po Židoch sa nastahovali noví nájomníci. Väčšinou to boli ľudia nižších sociálnych kategórií, často cigánske rodiny. Títo nájomníci nemali nijaký vzťah k domom, ani prostriedky na údržbu a nechali ich spustnúť. Mnohé z týchto domov sa dostávali pod úroveň normálneho bývania. Riešenie sa našlo. Napriek protestom a argumentom ochranárov funkcionári mesta rozhodli o "celoplošnom vyčistení" tejto lokality. V 60. rokoch bola postupne zbúraná väčšina domov bývalej židovskej štvrte, synagógy nevyňímajúc. Z pôvodných domov zostalo 5 objektov pri Dóme svätého Martina, Dom dobrého pastiera - dnes múzeum hodín a tzv. Zsigrayova kúria. Z mapy mesta zmizlo vyše 300 domov a Bratislava prišla o svoju "Zlatú uličku".

Krátke oživenie židovských aktivít nastalo v 60. rokoch. Začalo sa s pravidelnými bohoslužbami a židovskými obradmi. Došlo aj k prezentácii židovskej kultúry. V roku 1965 sa konal prvý koncert židovských piesní poloverejne, na pozvánky. V roku 1968 otvorili v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave výstavu artefaktov židovskej kultúry, ktoré pochádzali zo Slovenska. Po auguste 1968 sa tieto aktivity opäť prerušili. K znovuoživeniu došlo až po novembri 1989.

V súčasnosti má židovská náboženská obec v Bratislave 500-600 členov, ktorí si platia cirkevnú daň. Obec im poskytuje modlitebné knihy, biblie, rituálny odev a ďalšie pomôcky k náboženským obradom. Rabín ani šachter v Bratislave nie je. Obradne zabrať a košerovať mäso chodí raz za čas šachter z Košíc alebo z Bardejova. V Bratislave pôsobí obradník, ktorý vykonáva predpísaný rituál pri židovských pohreboch. Náboženské obrady prebiehajú v synagóge na Heydukovej ulici už len dva razy do týždňa. Je problematické na ne zabezpečiť dostatok mužov, ktorých musí byť k modlitbám najmenej jedenásť.

Od druhej svetovej vojny v Bratislave nepretržite funguje židovská kuchyňa, v ktorej sa stravujú najmä ortodoxní Židia staršej generácie. Pravidelne v nej jedávalo 20-30 ľudí, v súčasnosti záujem stúpol, najmä v súvislosti s turistikou. Kuchyňa však nie je zariadená tak, aby mohla slúžiť ako reštaurácia. Najviac ľudí chodievajú v sobotu, keď sa podáva tradičné šábesové jedlo z fazule *šólet*, alebo jedlo z krúp *ričet*. Na sviatky sa v kuchyni pečú aj tradičné obradové *barchesy*. Niektorým starým ľuďom sa z kuchyne nosí jedlo až do domov. Varí sa v nej od

Židovský neologistický cintorín v Bratislave. Foto R. Stoličná 1991

Židovský ortodoxný cintorín v Bratislave. Foto R. Stoličná 1991

Hrobka Chatama Sofera, židovského rabína v Bratislave. Foto R. Stoličná

utorka do nedele. Kóšer potraviny si kuchyňa zabezpečovala najmä z Maďarska a cez Tuzex, ktorý sprostredkoval dodávky od americkej židovskej obce. Jediné miesto, kde sa piekol maces na sviatky Pesach, bola pekáreň v Zlatých Moravciach. Po jej zrušení sa aj maces dováža z Budapešti, kde ešte fungujú kóšer pekárne. Kuchyňu i obec subvencuje židovská medzinárodná agentúra Joint, ktorá sídlila vo Viedni, teraz presídlila do Paríža. Cez túto agentúru prichádzajú kóšer potraviny, aj nové zariadenie do kuchyne, ktorá sa buduje na Kozej ulici, pretože stará kuchyňa je v dezolátnom stave. S väčšou kapacitou stravňov sa však ani tam neráta.

V rámci reštitúcií, ktoré práve prebiehajú v ČSFR, dostala bratislavská náboženská židovská obec naspäť niektoré svoje bývalé objekty. Na Kozej ulici sa dokončuje výstavba už spomínanej židovskej kuchyne. Vrátený bol aj pôvodný židovský starobinec a budova dnešnej školy umenia na Podjavorinskej ulici. Ich využitie sa zatiaľ nezmenilo a mesto ich má v prenájme. Uvažuje sa o tom, že sa v starobinci vyčlení časť pre Židov a zabezpečí sa pre nich kóšer strava. Obec má sľúbenú aj novozrekonštruovanú Zsigrayovu kúriu. Chcela by tam vybudovať Dom

židovskej kultúry, múzeum s knižnicou a malo by tam byť sídlo obce a priestory pre spolkový život, ktorý sa začal znova oživovať.

V súvislosti s tým, že do Bratislavy teraz prichádza čoraz viac záujemcov o židovskú kultúru a chcú navštíviť hrob známeho učenca Chatama Sofera, uvažuje sa aj o riešení tohto páličivého problému. Nad hrobom na nábreží Dunaja pri Parku kultúry a oddychu duní doprava a prístup k nemu je najmä pre zahraničných návštevníkov šokom. Avšak názory na to, či má hrob patriť k významným kultúrnym pamiatkam Bratislavy prístupným širokej verejnosti, alebo či má byť pamätným miestom len židovskej komunity, sú rôzne. Mnohí členovia obce sa prvému variantu - a treba povedať, že nie bezdôvodne - bránia v strachu pred zneuctením týchto priestorov.

Od konca roku 1989 začalo v Bratislave pôsobiť Židovské fórum. Je to otvorené spoločenstvo ľudí židovského pôvodu, najmä z radov inteligencie. Schádza sa dvakrát mesačne a diskutuje sa o rôznych aktuálnych problémoch, aj na témy súvisiace so židovskou kultúrou. V apríli a v decembri 1990 sa jeho zásluhou v bratislavskej Redute uskutočnili benefičné koncerty. V júni 1991 bola po 23 rokoch v

Slovenskej národnej galérii v Bratislave otvorená výstava slovenskej židovskej kultúry pod názvom Šalom.

Z politických príčin bola židovská problematika päťdesiat rokov tabu. Výskumy sa iba začali. Aj tento príspevok je len sondou a chce naznačiť základné

POZNÁMKY

- 1 BÁNOVÁ, I.: Kto ste, židia? In: Plus 7 dní, 1991, 4, s. 10-13.
- 2 BETTELHEIM, S.: Akten und Urkunden zur Geschichte der pressburger Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Jüdischer Buchverlag, Brünn, 1932, s. 158-170.
- 3 KOVAČEVIČOVÁ, S.: Imigračné a emigračné cesty Židov na Slovensku. Slov. Pohľ., 1991, 8, s. 71-78.
- 4 BETTELHEIM, S.: c. d.
- 5 NÉMETH, A.: Židia v bratislavskom Podhradí. In: Fragment K, 1991, 5, s. 153-159.
- 6 BETTELHEIM, S.: c. d.
- 7 NÉMETH, A.: c. d.
- 8 BÜCHLER, J. R.: Židia na Slovensku. Niektoré historické a sociálne aspekty. In: Fragment K, 1990, 5, s. 128-132.
- 9 NÉMETH, A.: c. d.
- 10 KOVAČEVIČOVÁ, S.: c. d.
- 11 PŘÍHODA, P.: Přemítání k dějinám Izraele. Přítomnost, 1991, 5, s. 5-7.
- 12 KAMENEC, I.: Po stopách tragédie. Archa, Bratislava, 1991, s. 7-18.
- 13 NÉMETH, A.: c. d.
- 14 GOLDHAMMER, L.: Das Jüdische Pressburg i Zahlen. In: GOLD, H.: c. d., s. 172-177.
- 15 SALNER, P. a kolektív: Taká bola Bratislava. Veda Bratislava, 1991, s. 67-90.
- 16 Slovenský denník, 1937, 25.6. (Autora písúceho po značkou A.M. sa nepodarilo identifikovať).
- 17 Slovenský denník, 1938, 30.11.; 4.11.
- 18 Slovenský denník, 1938, 2.12; 1939, 7.1.

THE JEWISH COMMUNITY IN BRATISLAVA

Summary

With its advantageous geographic location, Bratislava, throughout its long history has, at different times, been the home of a number of different ethnic groups, including the Jewish people. The first written references about Jewish merchants in Slovak territory are from the 10th century. In that period, the first regulations restricting the Jews, specifically regarding their activities in agriculture and government offices, may be observed. In spite of these restrictions they appear to have belonged to a prosperous strata of the population. For this reason, the Hungarian king, Belo IV, in 1233, received the Pope's consent that income made from Jewish trading would be sent to the Royal treasury. In this same period, the Jewish element in Slovak territory was reinforced as the king invited new colonists from Western Europe. These Jewish people settled primarily in Western Slovakia, where they created autonomous, albeit, highly taxed communities. This flux of new Jews, however, substantiated further sanctions against their populous. They were not allowed to settle in mining cities so they would not be able to compete in the mining industry. In 1279, orders were given such that every Jew had to wear a red cotton strip on his clothing in that they be differentiated from the Christians.

The first written reports concerning the Jews specifically in Bratislava, goes as far back as 1291 Ondrej II granted them the same rights as those of other citizens of the city. At the beginning of the 14th century, the Jews had a

kontúry historického, sociálneho a kultúrneho postavenia židovskej komunity v Bratislave, ktorej sa otázky tolerancie či intolerance okolitého prostredia vždy bytostne dotýkali a v 20. storočí ich zasiahli a osudovo.

synagogue in the city, but it was later pulled down, however, upon the Pope's order. In 1371, the city began keeping a Jewish book, representing a legal document which essentially legalized Christian and Jewish proprietors. Arrangements were also made towards solving conflicts between Christians and Jews. Consequently, in this period, it could be said that Bratislava's authorities were democratic to the Jews and respected the internal customs of the Jewish community.

During the time of the Turkish threat, the Jewish community was forced to pay extra taxes for covering military expenses and for defense work. Wanting to incline things more in their favour, the king at this time abolished their obligation to wear their hooded Jewish coats. After the king's defeat to the Turks in 1526 at the Battle of Mohács, not so very far away from Bratislava, much of the Jewish population left Bratislava. As a punishment for their departure they were officially forbidden from ever returning. Later, in 1599 however, Jews were again allowed to live in Bratislava. They were offered shelter by the castles of the Palffy family for which they were paying double taxes: a tax for protection and a tolerance tax. They were allowed to reside on land which did not belong to the town but to the castle. In the beginning, the Jews lived there more or less dispersed without forming a homogeneous community.

Midway through the 17th century, after the Turks were

expelled to the south, the next influx of Jews in Bratislava was recorded. These people came to Bratislava primarily from Moravia, fleeing the consequences of the thirty-year war, and also from Vienna and Lower Austria, wherefrom they had been expelled in 1670. The community was growing, and on the 1st of January, 1719, the Jews who were settled around the castle were granted certain privileges. Thereafter, they could elect their own autonomous leaders and under the leadership of their Rabbi they could solve disputes within their own community jurisdiction. A Jewish cemetery was also founded. By 1726, along the eastern part of castle hill, a Jewish settlement prevailed.

The growing tolerance of the second half of the 18th century also substantially affected the Jewish community. After the issuing of the Tolerance Edict in 1781, the Jews were able to build stone synagogues. In 1784, a so-called "tolerance duty" was set for the synagogue, the cemetery and for the trades. However, the use of signs on Jew's clothes, which had been obligatory for more than five centuries, was abolished. Under the rule of Leopold II, Jews were permitted to study at universities, specifically in medicine and law. The consolidation of the Jews communities in Western Slovakia, including Bratislava, was basically complete by the end of the 19th century. The communities largely shared a common origin, shared Yiddish as their common language, and shared similar educational methods and lifestyles.

The 19th century may be considered the period of the greatest expansion of the Jewish people throughout Western and Central Europe. The Enlightenment, Industrialization, and the growth of a middle class all created an environment wherein the Jewish population was given an opportunity for civil emancipation. Also in Hungary, in 1840, a law came into being, more or less an "equal rights" law, which allowed them to keep a trade, to own industrial works, to attend Christian schools and to settle anywhere - except mining towns. Jews, however, had to accept "nationalized" surnames (usually German) and to keep their own registers. Particularly in the 19th century, the Jewish community, for the most part, assimilated with the peoples among whom they lived, having preserved their own religious principles.

The population of Bratislava's Jewish community also experienced its greatest upsurge in the 19th century. Between the years 1806 and 1839, the leading Rabbi Chatam, Sófer, considered by his contemporaries to be the greatest scholar at his time, worked in Bratislava. Bratislavan Jews at this time for the most part followed the mainstream of the Orthodox religion, although, at the end of the 19th century, the Reformed or Congress religion, the so-called "neological", began to take hold. In 1864, the Great Synagogue of the Orthodox Church was built and in 1895, the Synagogue of the Neologists was completed. There was a five-year basic Jewish school for both boys and girls. Three-year middle schools, with German as the language of instruction, were linked up with these basic schools. Moreover, other religiously-orientated schools were functioning; these included a talmudistic school for boys,

a preparatory rabbi school and a seven-year rabbinical school. At the end of the 19th century, Bratislava had 60.000 inhabitants, and of them, 10 % were Jewish.

When the newly established Czechoslovak Republic conducted the first census of its population, it was found that 4,5 % of Slovak respondents claimed Judaism as their religion. Over and above this figure, 2,3 % of the population living in Slovakia claimed to be of the Jewish national minority. The census showed that 10,973 people of the Jewish denomination lived in the capital, Bratislava, which was about 8 % of the whole Jewish population living in Slovakia. According to socio-professional statistics, only half of the Bratislavan Jews of productive age were employed; most of them in trade and finance or in manufacture and industry, while a lesser number of them were engaged in service industries or the army. At the Faculty of Medicine at the newly established Comenius University, 61 % of the students were Jewish. Hence, it follows that, especially in the branch of medicine, where they had had a long tradition, the Jewish community had an advantage over other nationalities.

The Jewish community was not wrapped up in itself. Many non-Jewish proprietors took part in supplying Jewish shops in hopes of prospering, and thus they were indirectly subordinate to the rabbinate, especially if they were to supply kosher products. A kind of solidarity and cooperation entailed due to strict Jewish rules which forbade them to work during the Sabbath and other holidays. Besides these working contacts, many other forms of contacts existed among the population of Bratislava. It was matter of course that a Christian helped his Jewish neighbour when so requested. The Jews actively joined other various forms of public life, especially, when a kind of "social fever" burst out in Bratislava in the 1920's.

In the 1930's, another polarization of opinions in the Jewish community became apparent, especially with regard to the idea of the Jewish role in society. Some Jews strictly adhered to their Orthodox religion and avoided any changes. On the other hand, "neologist" families with more up-to-date religious thinking were often inclined to the idea of Zionism or assimilation with the Slovak nation. The Jewish community was definitely structuralized socially, as well. The rich Jewish families belonged to Bratislava's "nobles". Generations of Jewish tradesmen, entrepreneurs, physicians, lawyers, and common people, as well, belonged to Bratislava as equally as did generations of German, Hungarian, and Slovak families. The period of the first Czechoslovak Republic, with its pluralistic democracy in a state guaranteeing civil rights, was a positive time for the Jewish community.

Bratislava and other towns, however, had been strongly Slovakized, so the attitude towards Jews took on a different character. Jews were sometimes reproached for not having a good relation with the new republic, because they spoke German or Hungarian, and not Slovak. Then, in the autumn of 1938, after the proclamation of the autonomy of Slovakia, the first attacks against Jewish businesses took place. As a means of defense some Jews actually thought

of giving themselves up to baptism. However, in January 1939, the contemporary press said that the church was not against solving the Jewish question, but 10.000 Jews did in fact flee before Hitler's attempt to exterminate all European Jews. The "independent" government of the First Slovak Republic was responsible for selling its Jewish citizenry to its Nazi support system for 500 crowns a head. These Jews were deported to the gas chambers of Auschwitz and Treblinka.

After the war, a few of them returned. After February 1948, within the framework of a political emigration, the next wave of Jews left. Then, in the communist political process of the 1950's, many people of Jewish origin were put to trial under the pretext of the struggle against imperialism and Zionism. In those times, the Jews and their culture started gradually wasting away from the life of Bratislava and the city's consciousness. The synagogues turned into warehouses and many Jewish homes under the castle had new tenants. Jews were often seen as people of a lower social strata and at the level of Romany (Gypsy) families. Many of these houses went without maintenance and were under the level of normal housing standards. In spite of protests from preservationists, the functionaries of the town decided upon a complete clearing of this locality. In the sixties, the majority of the houses in the former Jewish neighbourhood, including the synagogues, were razed.

During the political warming of the 1960's there was a short revival in Jewish activities, but after the Soviet invasion in August 1968 these were discontinued. Not until November 1989, was there another revival in the Jewish population.

At present, the Jewish religious community in Bratislava consists of 500 - 600 members. There is no rabbi or šachte (kosher butcher) in the city. Religious ceremonies are held only twice a week. Since World War II, a Jewish kitchen has existed in the city, where generally the Orthodox Jews of the older generation have had their meals. Within the framework of the new restitutions, Bratislava's Jewish community has regained some of its former properties. The community now wants to build a House of Jewish Culture and Museum with a library that can serve as a seat of the community from which they can organize a social life.

For political reasons Jewish problems have been taboo for the past fifty years. Also, this contribution, this article should be considered only a probe, meant to outline the historical, social and cultural position of the Jewish community in Bratislava, a community which has always been affected by the local levels of tolerance and intolerance and, particularly in this last century, often fatally affected.

Slovenský národopis

Vydáva Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 40, 1992, číslo 2
Vychádza štvrťročne.

Hlavný redaktor:
PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonné redaktorky:
PhDr. Ľubica Chorváthová
PhDr. Zora Vanovičová

Typografia: Eva Koubeková

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Ľubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc.,
Prof. Václav Frolec, DrSc., Doc. Emília Horváthová, CSc., PhDr. Václav Hrnčíko, PhDr. Josef Jančář, CSc.,
PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin
Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter
Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka, CSc.,

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Registr. zn. F 7091

Cena 39,- Kčs (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Kčs.

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press, spol. s r.o., P.O.
Box 57, Nám. Slobody 6, 811 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly review of Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 40, 1992, No 2

Editors: Milan Leščák, Ľubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. Slobody 6, 811 05 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 40, 1992, No 2

Rédacteurs: Milan Leščák, Ľubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 40, 1992, Nr. 2

Redakteure: Milan Leščák, Ľubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

mathias ket mann fpa